

Klaudy K 2003. Dinamikus kontrasztok. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón*. 30 éves az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja. Jubileumi évkönyv. Budapest: Scholastica. 11–22.

KLAUDY KINGA

DINAMIKUS KONTRASZTOK¹

Tanulmányomban egy olyan témát szeretnék új megvilágításba helyezni, amely az elmúlt harminc évben folyamatosan jelen volt a fordítás kutatásáról és oktatásáról való gondolkodásban, mégpedig azt, hogy milyen szerepet játszhat a fordítástudományban a kontrasztív nyelvészet, azaz a nyelvek közötti hasonlóságok és különbségek feltérképezése, rendszerezése és leírása. Mint a tanulmány címe is sugallja, nem tartom haszontalannak a kontrasztív megközelítést, amennyiben nem a nyelvek közötti hasonlóságok és különbségek **statikus** leírására irányul, hanem azt vizsgálja, hogy a két nyelv találkozása a fordítás folyamatában hogyan hozza mozgásba a nyelvi és nyelvhasználati különbségeket (ezt nevezem “a nyelvek fordítási viselkedésének”), valamint azt, hogy a fordítók milyen műveleteket végeznek, milyen stratégiákat alkalmaznak a fenti nehézségek leküzdésére. Ebben a két értelemben beszélek **dinamikus** megközelítésről, és a fordítás folyamatában életre kelő különbségeket nevezem “dinamikus kontrasztok”-nak.

1. Mi befolyásolja a fordítói döntéseket?

Annak, hogy a nyelvészet létjogosultságát a fordítás kutatásában még mindig sokan vitatják az az egyik oka, hogy a kutatás tárgya rendkívül összetett. Akár a fordítás folyamatát,

¹ A tanulmány a szerző angol nyelvű előadásának továbbfejlesztett és kibővített magyar nyelvű változata. Az angol nyelvű előadás először a Vigói Egyetem fordítástudományi konferenciáján hangzott el 1997 májusában, majd a Grazi Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetében 2000 márciusában. Az előadás angol nyelvű változata az alábbi kötetben jelent meg: Klaudy K. 1999. Translational behaviour of languages. In: Lugris, A.A., Ocampo, A.F. (eds.) *Anovar/Anosar. Estudios de Traducción e interpretación. Proceedings of the Vigo Conference*. Vigo: University of Vigo. Vol. 1. 53-65.

akár végeredményét kutatjuk, el kell ismernünk, hogy nagyon sok tényező lehet hatással a fordítói döntésekre. A fordítás kutatói hajlamosak egy-egy tényezőt kiemelni és fontosabbnak tartani a többinél, és ezáltal lebecsülni a más irányban folytatott kutatások fontosságát. Akik a fordítás társadalmi szerepét hangsúlyozzák, hajlamosak lebecsülni a nyelvészeti kutatások relevanciáját.

A fordítás egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy **másodlagos beszédtevékenység**, ami azt jelenti, hogy a fordításban sokkal több tényező van befolyással a nyelvi eszközök kiválasztására, mint az egynyelvű beszédtevékenységben. Az elsődleges (egynyelvű) beszédtevékenységben a nyelvi eszközök kiválasztására nagyon leegyszerűsítve három tényező van hatással (1) a nyelvi rendszer, amely az eszköztárat nyújtja, (2) a nyelvhasználati szabályok, amelyek szabályozzák a válogatást ebből az eszköztárból, és (3) a nyelvhasználat tág értelemben vett kontextusa, amely pótlólagos kötöttségeket jelent a mindenkori történelmi, társadalmi, földrajzi stb. viszonyoknak megfelelően.

A másodlagos (kétnyelvű) beszédtevékenységben a fenti három tényező minimum megduplázódik. A fordítói döntésekben egyaránt szerepet játszik a forrásnyelv és a célnyelv rendszere, nyelvhasználati szokásai és kontextuális kötöttségei. De még ennél is bonyolultabb a helyzet: ugyancsak befolyásolja a fordítói döntéseket mindezeknek a tényezőknek az egymáshoz való viszonya, illetve az az elképzelés, amit a fordító intuitíven vagy tudatosan kialakított a fenti három tényező **viszonyáról**, azaz a két nyelv rendszerében, a nyelvhasználati szokásokban, és a történelmi, társadalmi viszonyokban megnyilvánuló hasonlóságokról és különbségekről.

Az 1. táblázatban megpróbáljuk összefoglalni, hogy milyen tényezők befolyásolják a nyelvi eszközök kiválasztását az elsődleges (egynyelvű) és a másodlagos (kétnyelvű) beszédtevékenységben.

Mint a táblázatból látható, véleményünk szerint a fordítói döntésekre a forrásnyelv és a célnyelv nyelvi rendszere, nyelvhasználati szabályai és tág értelemben vett kulturális kontextusa **nem külön-külön**, egymástól elszigetelten van hatással, mivel a fordító a két nyelvi, nyelvhasználati és kulturális szabályrendszer **viszonyáról** is kialakít többé-kevésbé tudatos elképzeléseket. És van még egy tényező a nyelvhasználat szintjén, amivel a kutatásban számolnunk kell: nemcsak a két nyelv nyelvhasználati szokásai, és azok viszonya

befolyásolja a fordítói döntéseket, hanem a korábbi fordítónemzedékek tapasztalataiból leszűrhető **fordítói nyelvhasználat** is, amely bármely kevéssé van leírva, feldolgozva, kodifikálva, de azért valamilyen módon mégis hagyományozódik.

1. táblázat

Milyen tényezők hatnak a nyelvi eszközök kiválasztására az elsődleges és másodlagos beszédtevékenységben

	Elsődleges (egynyelvű) beszédtevékenység L1 nyelven	Elsődleges (egynyelvű) beszédtevékenység L2 nyelven	Másodlagos (kétnyelvű) beszédtevékenység L2 nyelven
Langue-szint	L1 nyelvi rendszer	L2 nyelvi rendszer	L1 nyelvi rendszer L2 nyelvi rendszer
Parole-szint	L1 nyelvhasználat	L2 nyelvhasználat	L1 nyelvhasználat L2 nyelvhasználat
Nyelven kívüli tényezők szintje	L1 kontextus (történelmi, társadalmi, művészeti, irodalmi)	L2 kontextus (történelmi, társadalmi, művészeti, irodalmi)	L1 kontextus L2 kontextus (történelmi, társadalmi, művészeti, irodalmi)
			az L1 és L2 nyelvi rendszer viszonya pl: hiányzó kategóriák
			az L1 és L2 nyelvhasználat viszonya pl: szövegépítési sajátosságok különbségei
			az L1 és L2 kontextus viszonya pl. politikai, hatalmi viszonyok, művészet, irodalmi élet stb.
			a fordítói nyelvhasználat jellegzetességei az L1 és L2 vonatkozásában (vö. korábbi fordítónemzedékek tapasztalatai)

2. A nyelvészet jelenlegi státusza a fordítástudományban

Peter Fawcett *Translation and Language* című könyvének előszavában “love and hate

relationship” -ként jellemzi a nyelvészet és a fordítástudomány viszonyát. "A nyelvészek nagy része egyáltalán nem érdeklődik a fordításelmélet iránt, a fordításkutatók pedig egyre inkább úgy érzik, hogy a nyelvészet semmit nem tud nyújtani számukra” (Fawcett 1997: Előszó).

2.1. Nyelvészetellenes nézetek

Nézzük meg, mit találunk a fordítástudományi terminusok szótárában (*Dictionary of Translation Studies*) "nyelvészeti megközelítés" címszó alatt: "Bármely megközelítés, amely úgy tekinti a fordítást, mint a forrásnyelvi jeleknek ekvivalens célnyelvi jelekkel való egyszerű behelyettesítését, tekintet nélkül olyan tényezőkre, mint a kontextus vagy a konnotációk" (Shuttleworth 1997: 94).

Hasonlóan elítélő nézeteket vall Hans Vermeer a fordítástudomány enciklopédiájában a Mona Baker által szerkesztett és 1998-ban megjelent *Encyclopedia of Translation Studies*-ban, bár nem kimondottan a nyelvészettel, hanem annak a fordításdidaktikában játszott szerepével kapcsolatban. „Sokak számára a fordítás nem több, mint a szöveg átvitele az egyik nyelvből a másikba. A fordító feladata ilyenkor csupán a célnyelvi szöveg nyelvi előállítás. A fordítás technikáját pedig olyan gyakorlatokkal oktatják, amelyek az alábbihoz hasonló ekvivalencia szabályokon alapulnak "A német igeneveket spanyolra ragozott igével és mellékmondatos szerkezettel kell fordítani" (Vermeer 1998:61).

Susan Bassnett és André Lefevere 1990-ben „kulturális fordulatnak” nevezi azt, ami a XX. század végén végbement a fordítástudományban, és örömmel nyugtázzák, hogy a fordítással foglalkozó művek „olvasói végre megszabadulnak az eredeti és a fordítás közötti minuciózus egybevetésektől” (idézi Baker 1996: 9-10).

A nyelvészetellenes közhangulatot jól jellemzi Irena Kovačič megállapítása, amelyet az 1996-ban Budapesten rendezett nemzetközi *Transfere necesse est* konferencián tett, ahol valóban a nyelvészeti szekció volt a legkisebb: „a rossz hírnév ellen nagyon nehéz harcolni, nem csoda, ha a nyelvészek kezéből kicsúszik a kezdeményezés, és úgy érzik, hogy nincs helyük a fordításkutatók között” (Kovačič 1997:225).

2.2 A nyelvészet melletti érvek

Szerencsére józanabb véleményekkel is találkozhatunk a fordításkutatók körében. Mona Baker szerint az egymással versengő paradigmák helyett egymást kiegészítő paradigmákról

kellene beszélni "a kulturális tanulmányokat méltatlanul állítják szembe a nyelvészettel, mintha az utóbbi kizárólag unalmas és lélektelen strukturális elemzésekből állna". Felteszi a kérdést: „vajon a nyelvészet tényleg annyira naiv és terméketlen lenne, amennyire a másik paradigma képviselői állítják?” (Baker 1996:9-10).

Peter Fawcett a *Translation and Language* című könyv szerzője szintén a nyelvészet mellett érvel: „sok minden van a fordításban, amit csak a nyelvészet segítségével lehet leírni és megmagyarázni” (Fawcett 1997 Előszó). Michael Hoey, az *Encyclopedia of Translation Studies* (1998) kontrasztív nyelvészetről szóló szócikkében a következőkben látja a nyelvészet szerepét a fordítás vizsgálatában: „Gyakorlati szinten a nyelvészet nagyon hasznos lehet azoknak a területeknek a kijelölésében, ahol egy szó vagy egy mondat szó szerinti fordítása mást fog jelenteni a célnyelvben mint a forrásnyelvben. Általános szinten a nyelvészet arra kényszerítheti a fordítót, hogy tágabb perspektívából közelítse meg a fordítást, például megvizsgálja, vajon azonos szövegszerkesztési szabályok jellemzik-e az adott szövegtípust mindkét nyelven” (Hoey 1998:47).

2.3. A nyelvészet szerepe a fordítástudományban

A nyelvészet, amely nagy szerepet játszott a fordítástudomány kialakulásának kezdeti szakaszában meglehetősen háttérbe szorult a XX. század 70-es és 80-as éveiben, mivel gyakran érte az a vád, hogy túlságosan leegyszerűsíti a fordítás bonyolult folyamatát. Pedig kizárni a nyelvészetet a fordításkutatásból nagy hiba lenne. Bármennyire fontosak legyenek is a kulturális tényezők, nem szabad elfelejtenünk, hogy sem a fordítás eredménye, sem a fordítás folyamata nem lehet független a forrásnyelv és a célnyelv hasonlóságaitól és különbségeitől.

A hasonlóságokat és különbségeket itt természetesen tágan értelmezzük, nem csupán a nyelvi rendszer hasonlóságaira és különbségeire gondolunk, hanem a nyelvhasználati különbségekre is, valamint olyan különbségekre, amelyek csak fordításkor merülnek fel: a különböző nyelvpárok eltérő „fordítási viselkedésére”. Azt az óriási tudásanyagot, ami a nyelvészet egyes ágaiban: a kontrasztív nyelvészetben, a szövegnyelvészetben, a pszicholingvisztikában és a szociolingvisztikában felhalmozódott, kár lenne figyelmen kívül hagyni a fordítók tevékenységének tanulmányozásakor. Még a nyelvészet legkevésbé népszerű ágának a kontrasztív nyelvészetnek is van szerepe a fordítás komplex folyamatának tanulmányozásában.

Ez természetesen nem jelenti az egyéb megközelítések szerepének elvetését, és azt sem jelenti, hogy a fordítók összes döntése megmagyarázható a nyelvek közötti különbségekkel. Mindazonáltal a forrásnyelv és a célnyelv különbségeinek kutatása nem hagyható ki a fordítástudományból. Ha magunk elé idézzük James Holmes felosztását a fordítástudomány részterületeiről, és annak Toury által ágrajzosított változatát (Toury 1995:10), akkor valahol a bal alsó sarokban egy szerény hely megilleti a forrásnyelv és a célnyelv egybevetését is.

3. A kontrasztív nyelvészet és a fordítástudomány

A különböző nyelvészeti diszciplínák között kétségtelenül a kontrasztív nyelvészet a legkevésbé népszerű a fordításkutatók körében. Olyan fordításkutatók még akadnak, akik hajlandók engedményeket tenni a szövegnyelvészet, a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika esetében, de ők is határozottan elutasítják, hogy a kontrasztív nyelvészet segítségével releváns megállapításokat tudunk tenni a fordítás természetéről. Mindez részben magyarázható azzal is, hogy maga a kontrasztív nyelvészet is súlyos válságba került a nyolcvanas években, és művelői közül sokan elpártoltak tőle.

3. 1. A kontrasztív nyelvészet válsága

A kontrasztív nyelvészet a XX. század 70-es éveiben azért volt rendkívül népszerű a nyelvtanárok és nyelvtanulók körében, mert a nyelvek közti különbségek és hasonlóságok feltárása révén választ ígért az idegennyelv-oktatás fontos kérdéseire. Milyen nehézségei lesznek az A anyanyelvű nyelvtanulónak a B nyelv elsajátításában, milyen jellegű hibákat fog elkövetni a nyelvtanulás kezdeti szakaszában, és milyen jellegűeket később, hogyan lehet a tananyagot legjobban ütemezni, hogyan lehet az egyszerűtől a bonyolult felé haladni, és egyáltalán, a B nyelv mely jelenségei tekinthetők egyszerűnek vagy bonyolultnak az A nyelvű nyelvtanulók szemszögéből.

Mikor azután pszicholingvisztikai kísérletek bizonyították, hogy az idegennyelv-elsajátítás folyamata, üteme, sikere vagy sikertelensége egész más tényezőktől függ (vagy más tényezőktől is függ), a kontrasztív nyelvészet elveszítette népszerűségét. „Hogyan gondolhatta bárki is – írja Larry Selinker 1992-ben, – hogy absztrakt nyelvi struktúrák összehasonlításával többet tudhatunk meg arról, hogy mi okozza a nehézséget a második nyelv tanulásában”.

Valami hasonló történt a fordítástudományban is. A korai fordítástudomány szintén arra kívánta használni a kontrasztív nyelvészetet, hogy előrejelezze a fordítási nehézségeket és megelőzze a fordítási hibákat. És ez a kísérlet – akárcsak a nyelvoktatásban – itt is kudarcot vallott. Először, a fordítási problémák nem estek egybe a forrásnyelv és a célnyelv rendszerbeli különbségeivel, másodszor, a forrásnyelv és célnyelv különbségeinek leírása nem volt elegendő a fordítási hibák megelőzésére.

3. 2. A kontrasztív nyelvészet reneszánsza

Larry Selinker, a kontrasztív nyelvészet egyik úttörője húsz év távlatából visszatekintve úgy véli, hogy a nyelvtanulók hibáinak diagnosztizálásában elszenvedett kudarc miatt nem kell teljes egészében elvetni a kontrasztív nyelvészetet, sőt úgy látja, hogy a kontrasztív nyelvészet napjainkban sikeres vizatérését hajtott végre (Selinker 1992:11).

R.K. Hartmann is a kontrasztív nyelvészet vizatérését emlegeti Basil Hatim *Communication Across Cultures: Translation Theory and Contrastive Text Linguistics* című könyvéhez írt előszavában: „Mind a kontrasztív nyelvészet, mind a szövegnyelvészet virágkorukat élik, a kontrasztív szövegnyelvészet felhasználása a fordítástudományban régóta esedékes” (Előszó 1997). Maga a szerző, Basil Hatim hasonlóan vélekedik: „A fordítás vizsgálata rendkívül alkalmas módja annak, hogy a kontrasztív nyelvészetet működés közben szemlélhessük, és érdekes megfigyeléseket tehetünk a fordítás folyamatáról, ha megvizsgáljuk, hogy milyen szövegszintű döntéseket hoznak a fordítók” (Hatim 1997:1). Michael Hoey szerint a párhuzamos korpuszok felhasználása a jövőben fontos új funkciót jelent majd a kontrasztív nyelvészetnek a fordítástudományban, különösen a kollokációk kutatása területén. (Hoey 1998: 49).

3.3. A kontrasztív nyelvészet új (dinamikus) megközelítése

Ebben a tanulmányban megkísérlem a kontrasztív nyelvészet fordítástudománybeli alkalmazását új megvilágításba helyezni. Az általam javasolt megközelítés neve „dinamikus kontrasztív megközelítés” vagy „folyamatközpontú” megközelítés. A dinamikus kontrasztív nyelvészet nem a forrásnyelv és a célnyelv rendszerének egybevetésével, nem is a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egybevetésével, hanem a fordítás folyamatának vizsgálatával foglalkozik. Magyarázatot keres azokra a műveletekre, amelyeket a fordítók elvégeznek, amikor átlépnek az

egyik nyelvből a másikba. Vagyis az eddigi eredményközpontú megközelítés helyett folyamatközpontú megközelítést javaslok. A folyamatközpontú megközelítés a nyelvészetben azt jelenti, hogy a nyelvet **működés közben** vizsgáljuk, a folyamatközpontú kontrasztív nyelvészeti megközelítés a fordítástudományban azt jelenti, hogy **két nyelvet vizsgálunk működés közben**, mégpedig együttes működés közben.

Az előbb felsorolt nézetek közül Hatim megállapítása illik ide: "A fordítás vizsgálata rendkívül alkalmas módja annak, hogy a kontrasztív nyelvészetet működés közben szemlélhessük" (Hatim 1997:1). Itt külön hangsúlyoznunk kell azt a kifejezést, hogy a „kontrasztív nyelvészetet működés közben”. Valami hasonlóra utalhatott Eugene Nida is 30 évvel ezelőtt: „Talán a fordítás vizsgálata a nyelvek dinamikus tipológiáját nyújthatja számunkra”.

Köztudott, hogy a kontrasztív nyelvészet a nyelvek közötti langue-szintű különbségeket vizsgálja, a nyelvi rendszerek szintjén keresi a különbségeket. A kontrasztív szövegnyelvészet, amelyet valamivel többre becsülnek a fordításkutatásban, parole-szintű különbségeket vizsgál, azaz a nyelvi rendszerbeli különbségek nyelvhasználati realizációt.

Az általunk javasolt dinamikus megközelítés még tovább megy. A kontrasztokat nem a nyelvi rendszerben, nem is a nyelvhasználatban keresi, hanem a gondolattól a nyelvi forma felé vezető úton, vagyis a gondolkodási folyamatokban. Ugyanaz az üzenet minden nyelvben másképp van kódolva. Ezeket a különbségeket, amelyek az egynyelvű beszélő számára rejtve maradnak, csak a fordítás folyamatában válnak láthatóvá, nevezzük fordítási vagy dinamikus kontrasztoknak.

Tehát a kontrasztív nyelvészet haszna a fordításkutatásban attól függ, milyen kontrasztokat vizsgálunk: (1) rendszerbeli kontrasztokat, (2) szövegszintű, nyelvhasználati kontrasztokat vagy (3) dinamikus kontrasztokat.

Ez a típusú kontrasztivitás – amely talán valóban hasznára lehet a fordítástudománynak – nem a rendszerbeli kontrasztokkal vagy a nyelvhasználati kontrasztokkal foglalkozik, hanem a különböző nyelvekre jellemző különböző kódolási stratégiákkal. A kódolási stratégiák különbségeit, amelyek csak a fordítás folyamatában kelnek életre, nevezem metaforikusan „a nyelvek fordítási viselkedésének”.

4. A nyelvek fordítási viselkedése

4.1 Személyes emlékek

Az a gondolat, hogy van valami olyasmi, amit a nyelvek fordítási viselkedésének lehet nevezni, a 70-es években merült fel bennem. Kezdő fordítóként készítettem fordításokat az Európa Könyvkiadónak, és az ottani tapasztalt lektorok és szerkesztők lektorálták fordításaimat. Javítás közben elmondták, hogy mit miért javítottak. Bár nem voltak nyelvészek, intuitív megfigyeléseik jórészt nyelvészeti kérdéseket érintettek. Lehet, hogy volt szó olvasói elvárásokról, vagy irodalmi kánonokról is, de arra nem emlékszem. Megjegyzéseik sok bölcs megfigyelést tartalmaztak a nyelvek különbségeiről. Érdekes volt, hogy gyakran megszemélyesítették a nyelveket, gyakran hivatkoztak olyasmire, hogy a magyar vagy a német vagy az orosz ezt meg ezt szereti, más dolgokat pedig nem szeret. Pl:

- (1) "A magyar sokkal több igét használ, mint az indoeurópai nyelvek."
- (2) "A magyar nem szereti a passzív szerkezeteket."
- (3) "Amikor indoeurópai nyelvekről magyarra fordítunk, ajánlatos a fordítást a mondat végén kezdeni."
- (4) "A magyar nem szereti a hosszú bővítményláncokat a főnév előtt."
- (5) "Az indoeurópai nyelvek rákényszerítik a magyarra a hosszú főnévi szerkezeteket."
- (6) "Az indoeurópai mondatok hosszabb lélegzetvétellel kezdődnek, mint a magyarok."
- (7) "A fordítás elszegényíti a magyar nyelvet, elvesznek az ízek, ez ellen harcolni kell."

Azt nem tudom, hogy a fordításaim mennyivel lettek jobbak, de arra emlékszem, hogy egy új világ tárult fel előttem. Rájöttem, hogy az indoeurópai nyelvek felől nézve a magyar nyelvnek vannak olyan sajátosságai, amelyekkel nem találkoztam a középiskolai magyar nyelvtankönyvekben. Akkor gondoltam először arra, hogy valamiféle nyelvészeti magyarázatot keressek ezekre az intuitív megfigyelésekre.

4.2. A „fordítási viselkedés” fogalma

A „fordítási viselkedés” (translational behaviour) terminus nem új a

fordítástudományban, többen használják, de általában a fordítók viselkedésével kapcsolatban. Gideon Toury például „a fordítói viselkedés törvényszerűségeiről” ír (laws of translational behaviour, Toury 1995: 259-279). Én azonban nem a fordítók, hanem a nyelvek fordítási viselkedéséről írok, tehát nyilvánvalóan metaforaként használom ezt a fogalmat. Azt állítom, hogy pl. az angol nyelv másképp viselkedik, ha magyarra fordítják, és másképp, ha oroszra fordítják.

Egy egyszerű példával szeretném megmagyarázni, mire gondolok. Mindenki tudja, hogy ugyanaz a szöveg mást jelent az egyszerű olvasónak, a szakmai olvasónak és a fordítónak. Amikor egyszerű olvasóként tekintek a szövegre, nem törődöm a nyelvi formával, mivel az a célom, hogy megértsem az információt, amit a szöveg közöl. Mikor szakmai olvasóként nézek a szövegre, például absztraktot akarok belőle készíteni, adaptálni vagy rövidíteni akarom, a nyelvi forma már fontosabbá válik. És végül, ha azzal a céllal veszem kézbe a szöveget, hogy le akarom fordítani, ugyanaz a szöveg olyan jellegzetességeket fog mutatni, amelyeket eddig nem vettem észre. Az a szöveg, amely barátságosan viselkedett, amikor csak olvasó voltam, ellenséggemmé válhat, ha le akarom fordítani.

Mi az oka annak, hogy a fordító tevékenysége életre kelti a szöveg rejtett tulajdonságait? Azt már többször említettük, hogy a fordításkutatásnak nem nyelvi rendszerekkel, hanem szövegekkel van dolga. Minden szöveg egyedi, teljes és végleges, azt is mondhatnánk „megfagyott” realizációja a nyelvi rendszernek, amíg nem nyúlunk hozzá, amíg nem akarjuk valamilyen sajátos célra felhasználni. Ilyen sajátos cél a fordítás. Ha újra akarjuk írni a szöveget egy másik nyelven, életre keltjük a forrásnyelvi rendszert, amely elkezd ellenállni, és ezt az ellenállást kell leküzdenie a fordítónak.

4.3. A forrásnyelv ellenállása

A forrásnyelvi forma fontosságát vagy ellenállását általában csak az expresszív szövegtípussal, azaz az irodalmi szövegekkel kapcsolatban szokás említeni, amikor nemcsak a „mit” fontos, hanem a „hogyan” is, amikor a forrásnyelvi forma elválaszthatatlan a tartalomtól, és a forma is szerves része az üzenetnek. Informatív szövegek esetében, mikor a fordító elsődleges célja a tartalom közvetítése a célnyelvi olvasó számára, a forrásnyelvi formát sokan elhanyagolhatónak tartják.

A forrásnyelvi forma ellenállása relatív fogalom, mindig az aktuális célnyelvtől függ.

Rokon nyelveket könnyű egymásra fordítani, kevesebb ellenállást mutatnak a fordítással szemben, mint a nem rokon nyelvek. Ezért nevezzük őket „barátságos nyelvpároknak”. A különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek (pl. indoeurópai és finnugor) nagyon barátságosan tudnak viselkedni egymással a fordítás folyamatában, ezzel a tapasztalt fordítókat és tolmácsokat lenyűgöző szellemi tornamutatványokra kényszerítik, a tapasztalatlanokat pedig kétségbeesésbe kergetik.

Hogyan lehet leküzdeni a forrásnyelv ellenállását? Kétféle elképzelés alakult ki ezzel kapcsolatban:

1. A párizsi iskola azt javasolja, hogy teljes mértékben el kell vonatkoztatni a forrásnyelvi formától, a tartalomra kell koncentrálni, a nyelvi különbségek tudatosítása csak eltereli a figyelmet az értelemről (Shuttleworth 1997).

2. Mi azt javasoljuk, hogy növelni kell a tudatosságot, de nem a forrásnyelv és a célnyelv rendszerét és rendszerbeli különbségeit kell tudatosítani (ez valóban a kontrasztív nyelvészet feladata), hanem a nyelvek fordítási viselkedését, vagyis a dinamikus kontrasztokat. Ezt a tudatosságot természetesen csak akkor fejleszthetjük, ha rendelkezésünkre áll a különböző nyelvpárok fordításközpontú leírása.

5. A nyelvek fordításközpontú egybevetése

A fordításközpontú leírás lényege, hogy nem rendszerbeli különbségeket ír le és nem is általában vett nyelvhasználati különbségeket, hanem olyanokat, amelyek a fordítói nyelvhasználatban realizálódnak. A 2. táblázatban összefoglaljuk a legfontosabb különbségeket a kontrasztív nyelvészet, a kontrasztív szövegnyelvészet és a kontrasztív fordításkutatás ill. a nyelvek fordításközpontú egybevetése között.

A fordításkutatásról írva a „kontrasztív” jelzõt azért tettük zárójelbe, mert a fordítás esetében a kontrasztivitás megkerülhetetlen, csak hogy most egészen más típusú kontrasztivitásról van szó, mint eddig. A legfontosabb különbség, hogy a kontrasztív nyelvészek **statikus kontrasztokat** vizsgálnak, tehát a különböző nyelvi rendszerek előre megállapított kategóriáit vetik egybe, és ezen az sem változtat, ha fordításokat használnak adatbázisként. A fordításközpontú egybevetés pedig két szempontból is dinamikus. Először azért, mert **dinamikus kontrasztokat** vizsgál, olyan különbségeket, amelyek nincsenek előre leírva, listázva és rendszerezve, csak a konkrét fordítási folyamatban kelnek életre. Másodszor azért,

mert azt vizsgálja, milyen műveleteket végeznek a fordítók, hogy a fordítás folyamatában találkozók nyelvek dinamikus kontrasztjaiból fakadó nehézségeket leküzdjék. Ezért kap fontos szerepet a fordításkutatásban a fordítási norma, amely nem előíró, hanem leíró kategória, azt jelenti, hogy a fordítók bizonyos nyelvpárok közötti fordításkor, bizonyos jól körülhatárolható esetekben előszeretettel alkalmaznak bizonyos megoldásokat.

2. táblázat

A kontrasztív nyelvészet és a fordításkutatás viszonya

KONTRASZTÍV NYELVÉSZET	
A leírás szintje:	LANGUE-szintű egybevetés
A leírás tárgya:	A két nyelv nyelvi rendszerbeli különbségeit írja le.
A leírás jellege:	STATIKUS (előre megállapított nyelvi kategóriákkal dolgozik, és azokat a rendszerbeli helyük szempontjából veti egybe).
Példa:	Prepozíciók az angolban és a franciában (Catford 1965).
KONTRASZTÍV SZÖVEGNYELVÉSZET	
A leírás szintje:	PAROLE-szintű egybevetés
A leírás tárgya:	A két nyelv szövegszerveződési sajátosságainak különbségeit írja le
A leírás jellege:	FUNKCIONÁLIS (azt veti egybe, hogyan funkcionálnak az előre megállapított nyelvi kategóriák a konkrét nyelvhasználatban).
Példa:	Kohézív eszközök és topic-comment viszonyok az angolban és az arabban (Hatim 1997).
(KONTRASZTÍV) FORDÍTÁSKUTATÁS	
A leírás szintje:	NORMA-központú egybevetés
A leírás tárgya:	Azt írja le, milyen műveleteket hajtanak végre a fordítók, hogy leküzdjék a nyelvek eltérő fordítási viselkedéséből fakadó nehézségeket.
A leírás jellege:	DINAMIKUS (mindkét nyelvet működés közben írja le, méghozzá együttes működés közben).
Példa:	Jelentések szűkítése az IE-magyar

	fordításokban (Klaudy 1997).

Az alábbiakban egy konkrét példán szemléltetjük, milyen különböző kutatási feladatai vannak a három tudományterületnek. A példa: a személyes névmás az angolban és a magyarban.

(1) Kontrasztív nyelvészeti leírás:

- Kategóriabeli különbségek

Az E/3 személyes névmás esetében az angollal ellentétben (*he/she*) a magyar nem tesz különbséget hímnem és nőnem között (*ő*).

(2) Kontrasztív szövegnyelvészeti leírás:

- A szövegszervező funkció különbségei

Az E/3 személyes névmás hangsúlytalan esetben nem szerepel a magyar mondatban, ezért más a kohézív (pl. anaphorikus) funkciója, mint az angolban.

(3) Fordításszemponitú leírás:

- Kiváltott műveletek

Az angolból magyarra való fordításban a személyes névmás nemének eltűnése miatt **automatikus generalizálódás** megy végbe. Megvizsgáljuk, hogy milyen műveleteket hajtanak végre a fordítók, hogy kiküszöböljék azokat a félreértéseket, amelyek személyes névmások **automatikus generalizálódása** miatt az angolról magyarra fordított szövegekben előfordulhatnak (**tudatos konkretizálás** különböző eszközökkel).

Mondhatná valaki, hogy már a kontrasztív szövegnyelvészeti leírás is szövegben funkcionáló, tehát életre keltett nyelvi különbségekkel foglalkozik (vö. a személyes névmások szövegbeli funkcióinak különbsége az angolban és a magyarban). Ez igaz. De a fordításkutatásban még bonyolultabb a helyzet, hiszen a különböző nyelvű szövegeket meg kell feleltetni egymásnak, ekvivalencia viszonyba kell hozni egymással. Tehát nemcsak azt vizsgáljuk, hogyan funkcionálnak a két nyelvi rendszer egységei a szövegben, hanem azt is, hogyan funkcionálnak együtt a fordításban.

E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy példákkal illusztráljam az elmondottakat. Az olvasó bőséges példatárát talál a *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című könyvben (1997, 1999), amelyben tizenhét átváltási műveletet írok le négy nyelv és nyolc fordítási irány példaanyagának felhasználásával. A könyvben azt is részletesen leírom, amint a fenti egyszerű rendszerbeli különbség (az angol egyes számú harmadik személyű névmásnak az angolban van neme, míg a magyarban nincs) hogyan válik dinamikus kontraszttá az angol magyar fordításban, és számtalan izgalmas választás elé állítja a fordítót (vö. Heltai 2002).

A dinamikus nyelvi kontrasztok gondolata érdekesen kapcsolódik a dinamikus kulturális kontrasztokhoz. Heidrun Witte *Contrastive Culture Learning in Translation Training* című tanulmányában arról ír, hogy a kultúra oktatása hosszú ideig mennyire statikus és felsorolásszerű volt, és csak a közelmúltban került a figyelem középpontjába a kulturálisan jellemző viselkedésminták egybevetése (Witte 1996:73). Talán ugyanez történik a fordítástudományban is, mikor a dinamikus kontrasztok által kiváltott fordítói viselkedésmintákat írjuk le.

Irodalom

- Baker, M. 1996. Linguistics and Cultural Studies. Complementary or Competing Paradigms in Translation Studies. In: Lauer, A. et al. (eds.) *Übersetzungswissenschaft im Umbruch*. Festschrift für Wolfram Wilss zum 70 Geburtstag. Tübingen: Narr.
- Baker, M. 1998. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.
- Bassnett, S., Lefevere A. 1990. Introduction. In: Bassnett S., Lefevere A. (eds.) *Translation, History & Culture*. London: Routledge.
- Catford, J. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: OUP.
- Dollerup, C., Appel, V. (eds.) 1996. *Teaching Translation and Interpreting*. 3. Amsterdam: Benjamins.
- Fawcett, P. 1997. *Translation and Language*. Manchester: St. Jerome.
- Hatim, B. 1997. *Communication Across Cultures: Translation Theory and Contrastive Text Linguistics*. Exeter: University of Exeter.

- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol-magyar és magyar-angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4. évfolyam, 2 szám. 46-63.
- Hoey, M. 1998. Contrastive Analysis and Translation. In: Baker, M. (ed.) 1988. 45-50.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica.
- Kovačič, I. 1997. Why Language Studies Matter to Translation Studies. In: Klaudy K., Kohn J. 225-229.
- Selinker, L. 1992. *Rediscovering Interlanguage*. London: Longman.
- Shuttleworth, M. & Cowie, M. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St. Jerome.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vermeer, H. 1998. Didactics of Translation. In: Baker, M. (ed.) 1988. 60-63.
- Witte, H. 1996. Contrastive Culture Learning in Translator Training. In: Dollerup, C. & Appel, V. (eds.) 73-81.